

Z historie českého znakového jazyka – Johann Mücke a první slovníček znaků (1834)¹

Lenka Okrouhlíková

ABSTRACT:

From the History of the Czech Sign Language — Johann Mücke and the First Dictionary of Signs. The introduction of the use of Czech Sign Language was closely associated with the establishment of the first Institute for the Deaf and Dumb in Prague in 1786. Probably the oldest and also the most extensive source of sign is the book published in 1834, *Unterrichte der Taubstummen in der Lautsprache nebst einigen Bemerkungen über die Geberdenzeichen der Taubstummen* by director Johann Mücke (1770–1840), which contains a dictionary with the verbal description of 261 signs, divided in to the thematic groups Food and Drink, Clothing and Associated Objects, Household Fittings and Furniture, Writing Requisites and Toys, Miscellaneous frequent subjects, Animals, People, Verbs. Thanks to the preserved data of the period we can look at current signs from the diachronic perspective, identify their original motivation and trace their origin.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEY WORDS:

český znakový jazyk, Johann Mücke, Pražský ústav pro hluchoněmé, slovník, znak
Czech Sign Language, dictionary, Institute for the Deaf and Dumb in Prague, Johann Mücke, sign

Český znakový jazyk se konstituoval jako přirozený, kolektivně užívaný komunikační systém v rámci první vzdělávací instituce pro neslyšící u nás, v Pražském ústavu pro hluchoněmé, založeném roku 1786. V rámci vyučování se běžně užívaly znaky, první ředitel ústavu a zároveň první učitel Karel Berger byl jejich velkým přívržencem a propagátorem. Jeho nástupce Johann Mücke byl sice zastáncem spíše tzv. „orální metody“,² ale na rozdíl od svého předchůdce, a dokonce i svého slavného následovníka Václava Frosta (tvůrce vlastní vzdělávací metody, založené na názoru, že znakový jazyk je přirozeným jazykem neslyšících) jako jediný sepsal dílo obsahující slovní popisy tehdy užívaných znaků (k tomu srov. Okrouhlíková, 2015a).

Johann Mücke³ (v česky psaných textech Jan Mücke) se narodil 11. listopadu 1770 v Oberthornau u Grotkova (pol. Grodków, něm. Grottkau) v pruském Slezsku v ně-

- 1 Tento text vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P10 Lingvistika, podprogram Jazyky v komunikaci neslyšících: český znakový jazyk a čeština.
- 2 Toto ne zcela správné, avšak běžně užívané označení zahrnuje v podstatě veškeré metody, přístupy a postupy užívané ve vzdělávání neslyšících, jejichž hlavním cílem je ovládnutí mluvené řeči neslyšícími.
- 3 Není-li uvedeno jinak, je Mückeho životopis sestaven na základě informací z knihy *Příspěvky k dějinám pražského soukromého ústavu pro vzdělání hluchoněmých* (Kmocho, 1886, s. 49–62). Údaje o Mückeho životě lze najít i v dalších dílech, domníváme se však, že všichni bez výjimky čerpají z Kmocho, i když tento zdroj neuvádějí (srov. Kolář, 1897; Malý, 1902; Novák, n. d.; *200 let základní školy pro neslyšící*, 1986; Hrubý, 1999, aj.). Ani žádné dostupné zahraniční zdroje více údajů o životě Mückeho bohužel neuvádějí.

mecké rodině. Studoval na katolickém gymnáziu ve Vratislavi, poté byl přijat do konviktu u Sv. Josefa. Po studiu teologie byl v roce 1794 vysvěcen na kněze. Nejprve se stal zámeckým kaplanem a vychovatelem u hraběte Sierstorpa v Kopicích (pol. Kopice, něm. Koppitz) u Grotkova, později u hraběte Frankenberga na Vartě. V roce 1796 se stal vychovatelem synů hraběte Nostice, v jehož domě v Praze setrval až do své smrti.

V letech 1813–1815 byl polním kaplanem u brigády granátníků, kde také vyučoval děti vyšších důstojníků. Kromě němčiny mluvil plynně francouzsky, anglicky a italsky, v této době se začal učit také česky. V roce 1816 navštívil na svých cestách po Itálii mnoho vyučovacích ústavů, mezi nimi i ústavy pro hluchoněmé. Po návratu do Prahy se stal dobrodincem ústavu pro hluchoněmé. Roku 1818 byl zvolen za čestného člena ústavu pro hluchoněmé, dobrovolně a bezplatně vyučoval kreslení a krasopis. Posléze se stal členem ředitelstva ústavu pro hluchoněmé, vedoucím odboru pro vyučování.⁴

V roce 1819, po smrti prvního učitele Dominika Stöhra, se stal učitelem náboženství, původně do doby, než se nalezne jiný vhodný katecheta. Náboženství vyučoval dvakrát týdně, v neděli od 8 do 10 pak opakoval náboženství s odrostlými chovanci, kteří již opustili ústav. Mimo něj působili v ústavu ještě dva učitelé, vyučovalo se ve dvou třídách a pěti odděleních.⁵

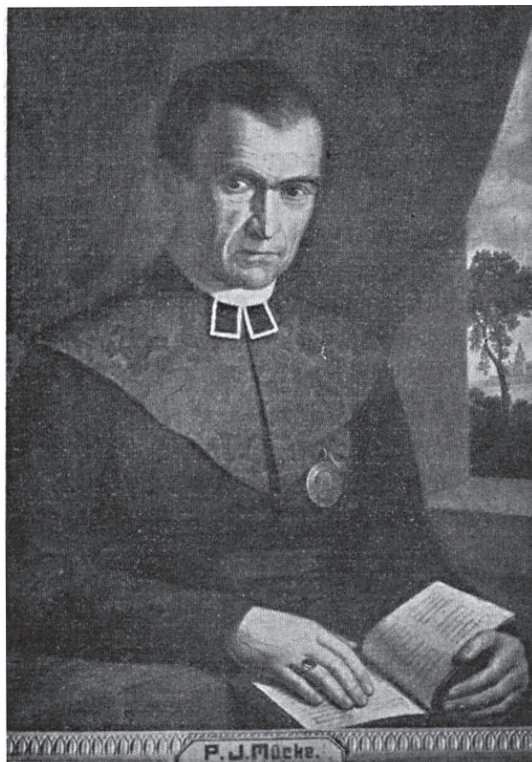
V roce 1820 byl jmenován ředitelem pražského ústavu pro hluchoněmé a tuto funkci zastával až do roku 1840. V době jeho působení vzniklo, dle guberniálního vý-

4 Vrchním ředitelem ústavu byl od r. 1817 do r. 1821 univerzitní profesor a doktor filozofie František Němeček, který povolal „vědou výtečné a praktickými vědomostmi obeznalé muže“ a odevzdal jim k vedení jednotlivá odvětví ústavních záležitostí (Kmoč, 1886, s. 49), jedním z nich byl i Mücke.

5 „Začátečníci učili se vyslovování hlásek, slabik a slov. Žáci 2. odděl. I. třídy učili se mimo to názvosloví a sečítání, žáci 3. odděl. tvoření a řadění pojmů, psaní a odříkávání obyčejných slov, vět a průpovědí, čtení, čtyřem tvarům početním a krasopisu. V prvním odděl. II. třídy poznané předměty šířeji se cvičily a žáci se cvičili zapisovati své myšlenky, náboženství, kreslení, nauce o čase a jeho dílech, o měně, váze a míře, nejpotřebnějšímu z přírodopisu, zeměpisu a průmyslu. Ve 2. odděl. téže třídy zdokonalovali se v předmětech dřívějších. Náboženství vyučovalo se ve 3 odděleních. Nejprve seznamovali se žáci s pravdami věrouky, potom s mravoukou a naukou o svátostech a konečně, jak se zdá, učilo se teprv biblickým dějinám“ (Kmoč, 1886, s. 54; cit. dle Malý, 1902, s. 199). „Denní pořádek chovanců byl tehdejší následující: V zimě vstávali chovanci o půl sedmé, v letě nejpozději v šest hodin. Pak se oblekli, pomodlili, nasnídali a ostatní čas do 8 hodin pro školu se připravovali. Učování rozličným předmětům trvalo do 8–10 hodin. V pondělí, úterý a ve čtvrtek bylo od 10–11 hodin kreslení, ve středu a v sobotu od 10–11 náboženství a od 11 do 12 hodin opakování. Ve 12 hodin se obědvalo a po obědě šlo se buď na procházku nebo byla volná zábava. Odpoledne se vyučovalo 2 hodiny, toliko ve čtvrtek 1 hodinu, neb se tu konala další vycházka. V sobotu odpoledne se nevyučovalo, nýbrž šat a obuv se čistily a domácnost v pořádek uváděla. Na večer každého dne až do večere, která byla v letě v 7 a v zimě v 6 hodin, chovanci buď své úkoly pracovali aneb přiměřené ruční práce konali. Po večeri byla volná zábava a v 9 hodin po modlitbě společné šlo se spat. V neděli a ve svátek šli chovanci do farního kostela na mši svatou po které Abbé Mücke s odrostlými a z ústavu vystouplými chovanci od 8 do 10 hodin náboženství opakoval“ (Kmoč, 1886, s. 53).

nosu z roku 1835, v roce 1836⁶ české oddělení, které fungovalo souběžně s oddělením německým.⁷

Po jubilejní slavnosti k padesátiletému výročí založení ústavu 8. prosince 1836 obdržel abbé Mücke z rozhodnutí císaře Ferdinanda Dobrotivého 26. prosince velkou zlatou záslužní medaili jako odměnu za dlouholeté zásluhy o ústav.⁸ V ústavu působil až do své smrti 29. prosince 1840.

OBRÁZEK 1: Jan Mücke (Novák, n. d., s. 10).⁹

-
- 6 Datace počátku českého vyučování se různí, např. Kolář (1897, s. 81) uvádí rok 1833, Malý (1902, s. 216) dokonce rok 1830. Domníváme se, že jde o nesprávnou interpretaci Kmocha (1886, s. 57), jehož výklad této události je nejasný. Petr M. Veselský — první učitel českého oddělení — ve svém rukopise *Z mých pamětí o ústavu pro hluchoněmé v Praze* píše o svém příchodu do Prahy v roce 1836.
- 7 „Mücke poznal záhy potřebu, aby hluchoněmí české národnosti, kteří po svém vystoupení z ústavu ponejvíce do své domoviny se vracejí, také česky byli vzděláváni, by se jednou se svými domácími snáze dorozuměli a brzy také se přičinili o aktivování místa učitele pro dítky české národnosti“ (Malý, 1902, s. 215–216).
- 8 K tomuto ocenění mu mezi mnoha jinými popřáli i jeho žáci, kteří „svému otcovskému dobrodinci a příteli slovy i posušky vyslovili“ radost z vyznamenání (Kmoch, 1886, s. 62).
- 9 Portrét namaloval Václav Mánes a ústavu ho věnoval hrabě Nostic.

Mücke studoval tehdejší spisy o výchově a vzdělávání hluchoněmých, dopisoval si se zkušenými odborníky a nabyté zkušenosti se snažil uplatňovat při výuce.¹⁰ Kromě toho také sám psal (výhradně v němčině), vydal modlitební knihu pro hluchoněmé děti od šesti do deseti let *Gebethbuch für Kinder von sechs bis zehn Jahren* (1823), která byla později přeložena i do češtiny. Kromě toho uveřejnil v letech 1821–1836 mnoho statí ve výročních zprávách ústavu pro hluchoněmé, například *O blahodárnosti vyučování hluchoněmých*; *Krátký přehled ústavů nynějších ku vzdělání a vychování hluchoněmých*; *O výsledcích pokusu, které lékaři činili, aby sluch hluchoněmým byl navrácen*; *O neblahých následcích hluchoty u dítěte ohledně jejich rozumu a mysli*; *O přibližném počtu hluchoněmých v Čechách*; *O udání času a příčin, kdy se objevila hluchota u 165 dětí*; *O pitevním prohlédnutí ústrojí sluchových u čtyř zemřelých hluchoněmých* (překlad názvů děl cit. dle Malý, 1902, s. 215); *O výhodách metody hlasité řeči* (překlad názvu díla cit. dle Zeman, 1931, s. 7).

Nejvýznamnějším dílem je pak stodvacetistránkový spis z roku 1834 *Anleitung zum Unterrichte der Taubstummen in der Lautsprache nebst einigen Bemerkungen über die Gebardenzeichen der Taubstummen — Návod k vyučování hluchoněmých v hlasité řeči a několik poznámek o znacích hluchoněmých*. V tomto spise podává Mücke učitelům a duchovním návod, jak postupovat při vyučování hluchoněmých, kteří nemohli být přijati do ústavu pro hluchoněmé. Za účel jejich vzdělávání označuje Mücke toto: „Probouzení dřímající síly a vzdělávání ducha, poznání Boha a lidské povinnosti, dorozumění se s ostatními lidmi, nabytí způsobilosti požívati práv a předností lidských a způsobilosti k samostatné jedné obživě“ (Malý, 1902, s. 244).

K dosažení tohoto cíle je zapotřebí učit žáky psaní na podkladě hláskové řeči, nikoliv opačně. Častým užíváním mluvené řeči se spojují slova s představami podporovanými názorným vyučováním, které využívá skutečné či zobrazené předměty. Hluchoněmí se tak postupně naučí myslet v řeči hláskové. Velká část knihy je tedy věnována právě této problematice, obsahuje zevrubný popis mluvidel, způsobu tvoření jednotlivých skupin hlásek (samohlásky (hlásky zvučné), dvojhásky, souhlásky retné, souhlásky zubné, souhlásky jazyčné, souhlásky nosové, hrdelnice) a postupů v počátečním vyučování řeči. Jednotlivé nacvičené souhlásky se spojují nejprve se samohláskami, poté se naučené hlásky spojují do slov,¹¹ která se mechanicky nacvičují, teprve poté jsou spojována s reálnými představami.¹²

10 „Velice jej bolelo u srdce, měl-li některé hluchoněmé dítě za neschopné a nespůsobilé k vyučování prohlásiti; toť bylo mu jako by morální ortel smrti vynesl, a domníval se, že dlužno jest se spokojiti, když toto v ústavě aspoň naučí se po lidsku žítí. Nemohlo-li některé dítě pro nedostatek prostředkův ústavních anebo pro pokročilé stáří dle stanov do ústavu více přijato býti, tu hledal a našel dobrodince, zjednal byt, opatřil stravu mimo ústav, nejednou ze svých prostředků, a vymohl aspoň, že na vyučování díl bráti mohlo. Stejnou něžností ujímal se zcela chudých chovanců a hleděl po jejich vystoupení z ústavu přiměřené místo u mistrů, umělců neb v továrnách jim zaopatřiti. Denně často i dvakrát přicházel, ne dbaje špatného počasí, své vždy více se zmáhající slabosti a vzdálenosti svého obydlí v domě hraběte Nostice, do ústavu mu milého kde větší díl dne trávil ve škole a v kruhu dítěte“ (Kmoch, 1886, s. 68–69).

11 Soupis důležitých slov je na s. 80–90.

12 „Má-li vyučování hluchoněmých míti nějaký užitek a trvanlivost a má-li sloužiti rozvoji duševních sil jejich a spojití je s jinými lidmi a podle možnosti zmírniti jejich bídu, je na-

Pro nás je nejdůležitější součástí knihy její příloha, která obsahuje krátké pojednání o „znacích“ a „znakové řeči“¹³ hluchoněmých (s. 91–93). Mücke, přestože byl velkým zastáncem výuky hlasité řeči, nezavrhuje používání znakové řeči, zejména v začátcích vyučování hluchoněmých. Naopak ji pokládá za velmi důležitou pro počáteční dorozumění se učitele se žáky a považuje ji za přirozenou řeč hluchoněmého, pomocí které i myslí. Čím více však žáci začnou ovládat mluvenou řeč, tím méně budou používat znaky.

Radí učitelům, aby se naučili a převzali od žáků znaky, se kterými přichází do škol, a pomocí nich se s nimi dorozumívali. Mezi učitelem a žáky tak postupně vzniká řeč, která se neustále vyvíjí. V ústavu pro hluchoněmé tak vznikají ustálené znaky, které se předávají mezi žáky stávajícími a nově příchozími. Učitel se musí naučit označovat předměty pomocí jejich typických vlastností, rysů, znaků. Zpočátku se vlastně jedná o pantomimu, která se postupem času omezuje na jednu nebo dvě charakteristické vlastnosti daného objektu, které se užívají jako znak a umožňují odlišení předmětů od sebe navzájem.

Podle Mückeho hluchoněmí označují předměty vnímatelné smysly podle jejich formy, tvaru, vzhledu, velikosti nebo podle barvy, způsobu jejich vzniku či používání, některé podle jejich částí nebo podle místa, kde se nacházejí atd. Pro části těla pak žádné znaky nepotřebují, pouze na ně ukážou.

Dále přikládá slovníček znaků (s. 93–120), které se užívají v „našem“ ústavu, tedy v Ústavu pro hluchoněmé v Praze. Vzhledem k tomu, že se jedná o první — nám známý — popis znaků českého znakového jazyka, zaměříme se na něj podrobněji.

Slovník obsahuje celkem 240 hesel rozdělených do následujících tematických skupin:

- jídlo a pití,
- některé oděvy a k nim náležející příslušenství,
- některé zařízení domácnosti a nábytek,
- některé psací potřeby a hračky,
- některé nářadí,

---

prosto nutno užívati metody hlasité řeči. Metoda psací sama nestačí; bez hlasité řeči jsou psaná slova pouhé značky; jenom vyslovováním slov a vět písemná řeč teprve nabývá významu a posiluje se paměť. Času a námahy nesmíme litovat, ani tehdy ne, když výslovnost je tvrdá, nepříjemná a často i nesrozumitelná. Čím více se dítě v hlasité řeči cvičí, tím snadněji pak a bez obavy, že přeruší sled hlásek, píše a v hlasité řeči myslí. Největší neštěstí pro hluchoněmé ještě, že se s nikým dobře nesrozumějí. Metodou hlasité řeči a případně odzíráním toto neštěstí se odstraní“ (cit. dle Zeman, 1931, s. 4).

13 V tomto textu budeme pro označení lexikální jednotky znakového jazyka, kterou Mücke (1834) nazývá *Geberdenzeichen*, užívat moderní termín znak, přestože je v českých textech z 19. století označován jako *známka*, *posun*, *posunek*, *posuněk*, *známka* či *znamení*. Jazyk neslyšících Mücke označuje jako *Geberdensprache* (toto označení je v německy mluvících zemích užíváno doposud s jiným pravopisem: *Gebärdensprache*). V českých dobových textech je označován jako *řeč posunová* nebo *řeč známková*, *posunování*, *posuňkování*, *mluva posuňková*, někdy též *mimika* či *mluva tvářená*. Termín *znaková řeč* začal být užíván až ve druhé polovině 20. století, termín *znakový jazyk* se objevuje až v druhé polovině 80. let 20. století.

- Stoß.** Nachahmung des Haltens und des Fortsetzens desselben beim Gehen.
- Taschenuhr.** Man ahmt das Herausziehen derselben aus der Tasche und das Anhalten an das Ohr nach. Für andere Uhren Nachahmung der Bewegung des Perpendikels mit dem hinabgestreckten Zeigefinger, dann Beschreibung eines Kreises in dem linken Handteller, in dessen Mitte der rechte Zeigefinger angelegt und nach Art des Zeigers langsam gedreht wird.
- Nähg.** Nachahmung des Ansteckens und Umbdrehens desselben um den Finger.
- Stecknadel.** Angabe der Länge und Nachahmung des Zusammensteckens des Halstuches vor der Brust mit dem ausgestreckten Zeigefinger.
- Nähnadel.** Nachahmung des Einfädelns und Nähens mit Andeutung der Länge.
- Zwirn.** Darstellung des Haltens des Zwirnfadens mit dem Daumen und Zeigefinger der linken Hand und des Fortziehens desselben mit dem zusammengehaltenen Daumen und Zeigefinger der rechten Hand; Nachahmung des Nähens.
- Schere.** Nachahmung des Scherens mit dem Zeige- und Mittelfinger, nebst Angabe der Länge.
- Fingerhut.** Benennung des Fingerkopfs und Nachahmung des Ansteckens des Fingerhuts an denselben.

Einige Haus- und Tischgeräthe.

- Tisch.** Zeichen für Holz, indem man an der linken flachen Hand mit der rechten herabschlägt, worauf man mit beiden flachen Händen in der Höhe eines Tisches waagrecht aus einander fährt und noch die viereckige oder runde Gestalt bezeichnet.
- Stuhl.** Zeichen für Holz, Andeutung der Höhe durch die hinabgehaltene Hand und Nachahmung des Sitzens.

- různé často se vyskytující objekty,
- některá zvířata,
- lidé,
- slovesa.

Slovník je ve své podstatě dvojjazyčný překladový, výchozím jazykem je němčina, to znamená, že lemmatem každého hesla je vždy německé slovo, následované slovním popisem příslušného znaku v němčině, jedná se téměř vždy o jednoznačnou ekvivalenci. Vzhledem k tomu, že některé znaky jsou složené, vyexcerpovali jsme ještě dalších 21 znaků popsanych v rámci některých hesel. Slovník tedy obsahuje celkem 261 popsanych historických znaků českého znakového jazyka. Pokud se podíváme na slovnědruhové zařazení německých ekvivalentů, jedná se výhradně o podstatná jména, pouze v poslední tematické skupině nalézáme 12 sloves, v rámci složených znaků je pak popsáno 17 přídavných jmen.

Slovní popisy znaků jsou velmi rozmanité, rozhodně se nejedná o přesný popis všech parametrů znaku tak, jak je známe dnes, tzn. místa artikulace, tvaru ruky, orientace dlaně a prstů, vzájemné polohy rukou, pohybu rukou a nemanuálních komponentů (srov. Okrouhlíková, 2015b). Některé jsou krátké a zahrnují pouze popis motivace znaku, jiné obsahují i detailnější popis užitých tvarů ruky či pohybu, případně místa artikulace a vzájemné polohy rukou. Podle podrobnosti popisu jsme znaky rozdělili do několika skupin,¹⁴ z nichž každou budeme reprezentovat vybranými znaky.¹⁵

Do první skupiny můžeme zařadit znaky, u kterých není explicitně popsán žádný z výše uvedených parametrů znaku. Popis znaku nás informuje pouze o tom, co z reálného světa máme napodobit, abychom vytvořili znak. Víme tedy, čím je znak vizuálně motivován, nevíme však, jaká byla jeho forma. Jedná se ve většině případů o znaky, u kterých znázorňujeme nějakou činnost, kterou v souvislosti se zobrazovanými objekty vykonává člověk. Tyto popisy se vyskytují napříč všemi tematickými skupinami, jako příklad můžeme uvést tyto:

MÁSLO Máslo ukazujeme mazáním samotného másla na chléb (s. 94).

NUDLE Svinutí slabě vyváleného těsta a rychlé krájení těstové role podle druhu nudlí (s. 95).

KLOBOUK Popis tvaru, napodobení sundávání a nasazování klobouku (s. 99).

PUNČOCHY Napodobení pletení a oblékání včetně naznačení délky (s. 99).

KAPESNÍK Naznačení tvaru a napodobení použití u nosu (s. 100).

JEHLA Napodobení navlékání a šití s naznačením délky (s. 101).

14 Hranice mezi těmito skupinami nejsou zcela ostré, mnoho znaků je složených a popis jednotlivých částí znaků mohou spadat do různých kategorií — za relevantní považujeme vždy nejpodrobnější popis.

15 Slovní popisy znaků jsme se snažili co nejvěrněji přeložit z dobové němčiny do soudobé češtiny, nemůžeme samozřejmě vyloučit určité významové posuny zaviněné jednoznačnou ekvivalencí německých a českých lexémů, případně posuny ve významech v rámci historického vývoje němčiny od 19. století doposud. Text bohužel nemůžeme porovnat s žádným podobným textem českým.

NŮŽ Napodobení řezání a udání délky nože (s. 103).

LŽÍCE Napodobení držení a jedení lžící, včetně naznačení její délky (s. 103).

KORD Napodobení tasení, šermování a zastrčení do pouzdra a údaje o tvaru a délce (s. 107).

KLADIVO Napodobení zatloukání kladivem a označení jeho tvaru (s. 107).

KLEŠTĚ Napodobení vytahování hřebíku a udání tvaru a délky kleští (s. 108).

OVCE Ukážeme výšku a na sobě napodobíme vytrhávání a stříhání vlny (s. 114).

PEKAŘ Napodobení zasouvání a vyndávání chleba z pece a znak pro MUŽE (s. 117).

TESAŘ Napodobení otesávání trámu a znak pro MUŽE (s. 118).

Na rozdíl od výše uvedených znaků, u kterých můžeme místo artikulace pouze tušit, je u následujících znaků alespoň naznačeno:

ANGREŠT Děláme, jako když dáváme angrešt k ústům a vysáváme ho, potom ho znovu nafoukneme a rozpraskneme ho na čele (s. 97).

FRAK Napodobení oblékání a svlékání a výstřihu vpředu shora dolů (s. 99).

PERO Děláme, jako když vyndáme za uchem zastrčené pero, a napodobujeme psaní a udáme délku (s. 105).

KÁČA Napodobení švihání blízko podlahy s popsáním tvaru a otáčení (s. 106).

KALHOTY Napodobení oblékání od obou nohou nahoru až do pasu a zapnutí na knoflíky (s. 99).

U několika znaků je také explicitně uvedeno, kterou činnost máme napodobovat pravou, levou či oběma rukama:

CHLĚB Pravou rukou napodobíme řezání chleba, který držíme levou rukou (s. 94).

PAPÍR Děláme, jako když ho držíme v levé ruce a pravou od něj odtrháváme malé kousky, načež naznačíme obvod listu (s. 105).

KNEDLÍKY Napodobení děláni knedlíků oběma rukama a jejich jedení včetně udání velikosti (s. 95).

Další skupina znaků je charakteristická tím, že se v popisech objevuje popis pohybu a u dvouručních znaků také vzájemné polohy rukou, tvary rukou však nejsou blíže popsány. Jedná se vesměs o znaky pro objekty, u nichž naznačujeme jejich tvar:

KAMNA Popsání tvaru oběma v šíři kamen od sebe drženy a do výšky vedeny rukama; napodobení držení rukou nad kamny na znamení, že jsou teplá (s. 102).

SKŘÍŇ ... jedeme oběma v šíři truhly od sebe drženy rukama odzdoła nahoru a vpředu je svedeme dohromady, abychom naznačili zavírání dveří (s. 102).

POSTEL Oběma od sebe drženy rukama naznačíme dlouhý tvar, položíme hlavu do ruky a naznačíme spaní (s. 103).

ŠÁLEK NEBO HRNÍČEK Na levé dlani zobrazíme podšálek větším kruhem a v něm šálek menším kruhem a ten poslední vedeme k ústům.

MÍSA Naznačíme kulatý a hluboký tvar a napodobíme nošení oběma od sebe drženy rukama (s. 103).

LOŽ Zobrazíme tvar lodě oběma rukama, které jsou vpředu spojené, poté široce rozevřené od sebe jdoucí a na závěr zase spojené. Naznačíme veslování a ukážeme přibližnou výšku a délku (s. 107).

DŮM Oběma rukama znázorníme odshora šikmo od sebe jdoucí strany střechy a pokračujeme svisle dolů, abychom naznačili postranní stěny domu (s. 108).

VĚŽ Oběma od sebe drženými rukama naznačíme odzola nahoru postranní stěny a potom k sobě jdoucíma rukama obloukovitou střechu spojující se nahoře do špičky a potom vytvoříme kříž (s. 110).

SLUNCE Pomocí kruhové linie kolem obličejě znázorníme sluneční kotouč, naznačíme teplo a ukážeme nahoru (s. 110).

V následující, pro nás nejzajímavější skupině, můžeme zaznamenat snahu o popis tvaru ruky, repertoár výrazů užívaných za tímto účelem je však poměrně omezený a nedává nám vždy úplnou informaci o tvaru ruky. Autor užívá názvy jednotlivých prstů na ruce, *ukazováček, prostředníček, malíček a palec*, případně užívá pouze výraz *prst*, často ve spojení *do dvou prstů, nejbližší dva prsty*, případně *první tři prsty*; můžeme zaznamenat také spojení *špičky prstů, konečky prstů, klouby prstů, vnější strana prstů*. Pomocí postavení prstů charakterizuje i celkový tvar ruky: *sevřené prsty, roztažené prsty, rozevřené prsty, spojené (spolu držené) prsty, nespojené prsty, dovnitř zahnuté prsty, ohnuté prsty*. V nemnoha případech je charakterizována také orientace prstů: *dolů směřující prsty, nahoru směřující prsty, prsty napůl směřující vzhůru*. Celkový tvar ruky je pak označován takto: *plochá ruka, otevřená ruka, pěst, sevřená ruka, ohnutá¹⁶ ruka, trochu dovnitř ohnutá ruka, zakulacená¹⁷ ruka*. Nelze s určitostí říci, do jaké míry autor skutečně důsledně rozlišoval jednotlivé tvary ruky a zda je vždy popisoval jednotně, nebo zda jsou některé výrazy užívány spíše synonymně. Vzhledem k absenci jakéhokoliv obrazového materiálu nemůžeme daným výrazům jednoznačně přiřadit určité tvary ruky.¹⁸ Popis tvaru ruky (a zároveň i pohybu, místa artikulace, případně vzájemné polohy rukou) se objevuje například v těchto znacích:

BRAMBORA *Prostřednictvím sevřené levé ruky znázorníme tvar samotné brambory a pravou rukou napodobíme loupání a pohyb vedeme k ústům (s. 94).*

HOUSKA (ŽEMLE) *Zakulacenými rukama, které držíme jednu nad druhou, naznačíme kulatý tvar a rozlomení k jídlu, nebo pletenou formu pomocí opakovaného překládání obou ukazováčků přes sebe (s. 94).*

HRÁCH *Znázornění velikosti jednoho hrášku špičkou malíčku, ke které přiložíme palec a vykonáváme kruhový pohyb v levé ploché ruce (s. 94).*

ČOČKA *Tvar čočky znázorníme zmáčknutím čočky mezi špičku malíčku pravé ruky a ukazováčku levé ruky a k tomu pravou rukou vykonáváme kruhový pohyb tření (s. 95).*

¹⁶ Autor užívá německý výraz *gekrümmt*, což může znamenat ohnutý, zkrřivený, stočený.

¹⁷ Autor užívá německý výraz *hohl*, což může znamenat vypouklý, dutý, zakulacený.

¹⁸ Rodilý mluvčí němčiny a zároveň uživatel (českého) znakového jazyka, kterého jsme bohužel neměli k dispozici, by možná byl schopen lépe určit jemné nuance a rozdíly mezi použitými výrazy.

- SŮL** Znak pro **BÍLÝ**, poklepat ukazováčkem a prostředníčkem na rty k naznačení štiplavosti soli, napodobení posolení jídla pomocí prvních tří prstů (s. 95).
- CUKR** Znak pro **BÍLÝ**, napodobení roztloukání cukru a znak pro **SLADKÝ**, tak že se ukazováčkem dotkneme rtů a plochou rukou přejedeme po hrudi dolů, abychom naznačili příjemnou chuť (s. 96).
- OLEJ** Znak pro **ŽLUTÝ**, zvednutím vzpřímeného malíčku a napodobení nalévání přejížděním sem a tam sevřeným palcem a ukazováčkem nad salátem (s. 96).
- BORŮVKY** Napodobení jedení borůvek levou zakulacenou rukou, kterou několikrát vedeme k ústům a otíráme ústa, abychom naznačili zčernání úst při jedení borůvek (s. 97).
- VODA** Napodobení vlnovitého pohybu vody plochou rukou před otevřenými ústy (s. 98).
- PIVO** Znak pro **HNĚDÝ** tak, že několikrát v malých kruzích objíždíme pravou ohnutou rukou nad ohnutou levou jako při mletí kávy; napodobení zvednutí pivního džbánku pravou rukou a nalévání z výšky do ohnuté levé ruky a naznačení pití (s. 98).
- ŠATY** Dotknutí se rukávů a sjiždění oběma plochými dlaněmi po těle a kolem těla (s. 100).
- PÁSEK** Oba palce a oba ukazováčky postavíme jeden k druhému na šířku pásku a táhneme je vodorovně vpravo a vlevo od sebe v té samé šířce, abychom naznačili šířku a délku pásku (s. 100).
- NIT** Zobrazení držení nitě palcem a ukazováčkem levé ruky a vytažování nitě sevřeným palcem a ukazováčkem pravé ruky; napodobení šití (s. 101).
- NŮŽKY** Napodobení stříhání pomocí ukazováčku a prostředníčku, včetně údaje délky. (s. 101).
- STŮL** Znak pro **DŘEVO**, na levé ploché ruce pravou osekáváme směrem dolů, načež obě ploché ruce roztahujeme vodorovně od sebe ve výšce stolu a ještě naznačíme čtvercový nebo kulatý tvar stolu (s. 101).
- ZRCADLO** Levou plochou ruku držíme před obličejem jako zrcadlo, několika pohyby hlavy napodobíme dívání se do zrcadla a zároveň si u toho upravujeme něco na šatech (s. 102).
- OBRAZ** Ukazováčkem a prostředníčkem sjedeme přes obličej od čela dolů a pak naznačíme čtverhranný rám (s. 103).
- VIDLIČKA** Pravým ukazováčkem a prostředníčkem napodobíme napíchnutí a vedení jídla k ústům z levé dlaně a naznačíme délku vidličky (s. 103).
- LAHEV** Zobrazení kulatého tvaru na levé dlani pomocí poněkud dovnitř ohnuté pravé ruky, kterou při zvedání nahoru zužujeme tak, abychom naznačili zúžené hrdlo a výšku lahve, načež ji vedeme před oko a uděláme znak pro **PRŮHLEDNÝ** (s. 103).
- POHÁR** Abychom popsali kulatý, dole užší a nahoře se rozšiřující tvar, posadíme dovnitř ohnutou pravou ruku na levou dlaň a při zvedání ji postupně rozšiřujeme, načež naznačíme výšku a pití (s. 104).
- UHLÍ** Držíme pravou plochou ruku se spojenými prsty před obličejem, abychom naznačili **ČERNOU**, a touto rukou jedeme nad levou rukou a kolem ní zavřené v pěst, která naznačuje tvar uhlí (s. 104).
- KNIHA** Obě ploché k sobě přiložené ruce se rozevrou jako kniha, načež naznačujeme čtení nebo u notýsku psaní a poté ruce zase sklapneme a naznačíme tvar (s. 105).
- HŘEBÍK** Natažený ukazováček levé ruky držíme jako hřebík na nějakém předmětu, pravou rukou napodobujeme zatloukání a udáme délku hřebíku (s. 108).
- ZEMINA** Děláme, jako když trochu zeminy roztíráme mezi plochými rukama, a poté ukazujeme roztaženými rukama nad zemí (s. 110).

STROM Polovinou vzpřímené paže naznačíme kmen, do něhož levou rukou naznačíme zařezání, poté zvednutím vzpřímené ruky a pohledem vzhůru a oběma rukama naznačíme od sebe jdoucí větve stromu (s. 111).

DĚŠŤ Navlhčíme prsty v ústech a rozevřenými prsty obou rukou naznačíme padající kapky (s. 112).

LED Znak pro TVRDÝ tak, že klouby sevřených prstů obou rukou na sebe narážejí, potom pro KLUZKÝ rychlým přejížděním pravou rukou přes levou, přičemž poněkud zakloníme hlavu, abychom naznačili broušení ledu (s. 112).

PES Napodobíme přivolání psa tak, že s příjemným obličejem a směřujícími se ústy vícekrát poplácáme na stehno roztaženými prsty, načež naznačíme výšku psa (s. 113).

KOČKA Napodobíme dlouhé vousy tak, že sevřeným palcem a ukazováčkem přejíždíme vícekrát od horního rtu na obě strany, naznačení výšky (s. 113).

PTÁK Označení zobáku palcem a ukazováčkem, načež oběma rychle zvednutými rukama pohybujeme nahoru a dolů a znázorňujeme létání (s. 115).

RYBA Na pravé paži naznačíme levou rukou délku ryby a pohybujeme přitom spojenými prsty pravé ruky doleva a doprava podle způsobu pohybu rybího ocasu při plavání (s. 115).

MOUCHA Udáme velikost a napodobíme chycení napůl otevřenou a v blízkosti mouchy rychle zavřenou rukou (s. 116).

ČLOVĚK Oběma otevřenými rukama sjedeme od obličeje přes celé tělo dolů, abychom naznačili vnější postavu člověka (s. 116).

HROM Díváme se do nebe a před sebou třeseme oběma v pěsti sevřenými rukama (s. 117).

VOJÁK Znak pro MUŽE, naznačení knírku ukazováčkem na obou stranách a napodobení držení zbraně na levé straně (s. 118).

PSÁT Dohromady držným palcem a ukazováčkem napodobujeme psaní ve vzduchu. (s. 119).

JÍST Dohromady držené prsty vedeme k ústům, jako bychom dávali k ústům jídlo, a napodobujeme kousání (s. 119).

JET Pohybujeme plochou rukou od sebe a ještě přidáme znak pro vůz nebo saně, včetně švihání biče, nebo pro loď včetně veslování, podle toho, čím jedeme (s. 119).

VESTA Odshora dolů oběma plochými rukama sjedeme po hrudi až ke konci vesty a napodobení zapínání knoflíků.

PRŮHLEDNÝ ... tak že levou ruku s roztaženými prsty držíme před obličejem a tyto prsty pomocí ukazováčku a prostředníčku pravé ruky projíždíme od očí pryč (s. 102).

Ojedinele můžeme zaznamenat i popis některých nemanuálních komponentů znaků, např.:

VÍNO Napodobení vytažení zátky z láhve dovnitř ohnutou pravou rukou nad dovnitř ohnutou levou rukou, která zdánlivě drží láhev, načež napodobujeme rozlévání a pití opakovanými doušky s naznačením blaženého výrazu (s. 98).

PÁLENKA Znak pro BÍLÝ a pro málo pití, stažením a otrepáním těla při široce otevřených očích a poté rychle sevřených očích, poté děláme více kruhových pohybů dovnitř zahnutými prsty před čelem, abychom naznačili omámení (s. 98).

MRTVOĽA/NEBOŽTÍK Znázornění mrtvého těla sklopením hlavy, zavřením očí a položením rukou na hrud' (s. 15).

Vzhledem k absenci či nedokonalému popisu některých parametrů znaku bychom asi žádný znak nedokázali stoprocentně rekonstruovat. Podíváme-li se však na popisy skrze naše znalosti lexikonu současného českého znakového jazyka (užívaného zejména na území Čech), nacházíme jasnou souvislost mezi znaky užívanými v Pražském ústavu pro hluchoněmé v roce 1834 a znaky současnými (vybrané znaky srov. příloha). Můžeme tedy říci, že jsme našli první písemně doložené kořeny českého znakového jazyka.¹⁹ Doposud byl za nejstarší knižní slovník znaků považován *Slovník znakové řeči* z roku 1988 (Gabrielová — Paur — Zeman, 1988).²⁰

LITERATURA:

- 200 let základní školy pro neslyšící (1986). Praha: Pedagogický ústav hlavního města Prahy.
- GABRIELOVÁ, Dagmar — PAUR, Jaroslav — ZEMAN, Josef (1988): *Slovník znakové řeči*. Praha: Horizont.
- HRUBÝ, Jaroslav (1999): *Průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*. Praha: Septima.
- KMOCH, Karel (1886): *Příspěvky k dějinám pražského soukromého ústavu pro vzdělání hluchoněmých na oslavu 100-letého jeho trvání*. Praha: Pražský soukromý ústav pro hluchoněmé.
- KOLÁŘ, Josef (1897): *Návod ku předpravnému vyučování dítek hluchoněmých ve škole obecné*. Vídeň: Císařský královský školní knihosklad.
- MALÝ, Karel (1902): Frostova metoda. *Beseda učitelská*, XXXIV, s. 121–122, 135–136, 162–163, 186–187, 199–200, 214–215, 244–245, 278–279, 361–362, 381–382, 462–463, 479–480.
- MÜCKE, Johann (1834): *Anleitung zum Unterrichte der Taubstummen in der Lautsprache nebst einigen Bemerkungen über die Geberdenzeichen der Taubstummen*. Prag: Druck un Papier von Gottlieb Haase Söhne.
- MÜCKE, Johann (1823): *Gebethbuch für Kinder von sechs bis zehn Jahren*. Praha: K.K. Hofbuchdruckerey.
- NOVÁK, Alois (n. d.): *Z dějin nápravné pedagogiky na Pražském ústavě pro hluchoněmé*. Praha: J. Kobes a synové.
- OKROUHLÍKOVÁ, Lenka (2015a): Český znakový jazyk — pohled do historie. *Speciální pedagogika*, 25(3), s. 278–298.
- OKROUHLÍKOVÁ, Lenka (2015b): *Notace znakových jazyků*. Praha: Karolinum.
- OKROUHLÍKOVÁ, Lenka (2017): In: Irena Vaříková — Veronika Vodrážková — Radka Zbořilová (eds.). *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky. Schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 165–197.
- OKROUHLÍKOVÁ, Lenka (2016b): *Zvířata ve znakových jazycích 19. století* [rukopis].
- VESELSKÝ, M. Petr (n. d.): *Z mých pamětí o ústavu pro hluchoněmé v Praze* [rukopis].
- ZEMAN, Josef (1931): *Rukopis Petra Miloslava Veselského o výchově hluchoněmých*. Praha: tiskem V. Paláska a Fr. Krause.

Lenka Okrouhlíková | Ústav jazyků a komunikace neslyšících FF UK
 <lenka.okrouhlikova@email.cz>

¹⁹ Nalezené znaky podrobujeme dalšímu zkoumání, pokoušíme se vysledovat postupné proměny ve struktuře znaků a zároveň porovnávat se znaky z dalších evropských znakových jazyků 19. století (k tomu srov. Okrouhlíková, 2016; 2017).

²⁰ Ještě dříve, od srpna roku 1981, vycházel na pokračování slovník znaků v časopise pro neslyšící *Gong*.

PŘÍLOHA:

Fotografie vybraných znaků současného českého znakového jazyka.

borůvky

strom

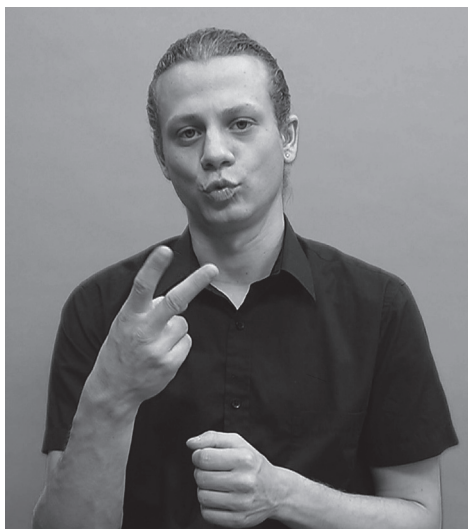
voda

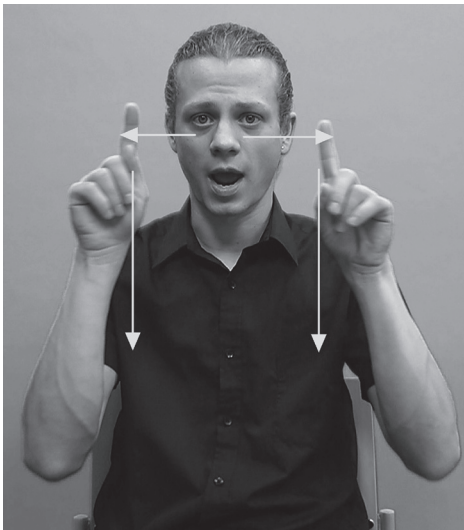
zrcadlo

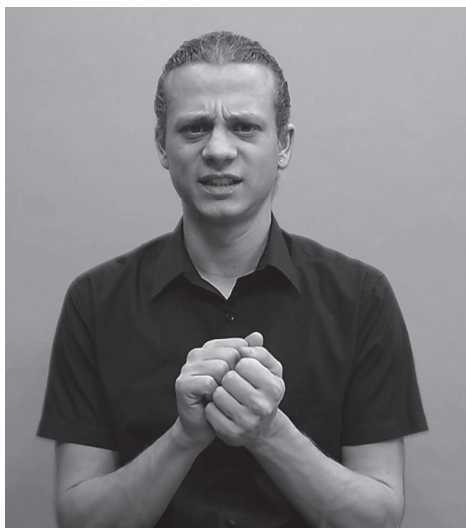
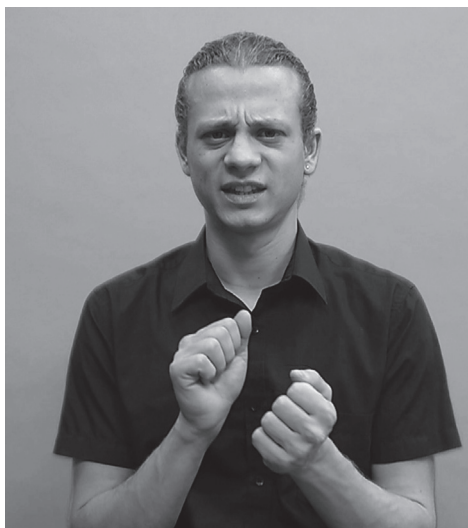
kniha

nůžky

obraz

tvrdý